

תוכן עניינים

מבוא	2
דת ומדינה אצל שפינוזה	3
דת ומדינה אצל מנדלסון	7
סיכום	10

מבוא

בעידן המודרני נדמה שהעולם עובר תהליך חילון שבו המדינה הופכת פחות ופחות דתית. למרות זאת, כפי שאנו חווים בחוזקה בארץ, היחסים בין דת למדינה לא מפסיקים להיות נושא לחיכוך, ויכוח ותהייה. בעבודה אבדוק את יחסם המורכב של ברוך שפינוזה ומשה מנדלסון ליחסים אלו, כאשר למרות ששני ההוגים ביקשו ליצור הפרדה בין הדת למדינה כל אחד מהם נתן לדת מעמד שונה ובמובן מסוים אפילו מנוגד.

מאמר תיאולוגי מדיני לשפינוזה וירושלים למנדלסון מהווים שני ספרים אשר בוחנים באופן מעניין את היחסים בין המדינה לבין הדת היהודית ולמעשה בין מדינה לדת בכלל. יצירות אלו גם קשורות זו בזו ומחשבתו המדינית של מנדלסון בהחלט מושפעת ומנהלת דיאלוג עם זו של שפינוזה. כפי שזאב לוי מציין אפשר לראות את מחשבתו של מנדלסון כמין "ווראציה על נושא" ששמיעה יצירתו של שפינוזה. (לוי 1972, עמ' 7).

חייהם האישיים של שפינוזה ומנדלסון כרוכים ביחסם ליהדות ולדת. שפינוזה הוחרם וניתק את הקשר הישיר שלו עם היהדות ולמעשה עם כל דת ממוסדת. בהתאם לכך הוא מבקש להוביל למדינה שתאפשר חשיבה דתית חופשית ללא כפייה (כפי שהוא חווה) ובנוסף הוא מבקש להוביל לדת אוניברסאלית שתואמת את התבונה ולא כפופה לדת ממוסדת מסוימת. לעומת שפינוזה מנדלסון חי חיים של יהודי שומר מצוות. הוא ניסה להיות גם אזרח של העולם וגם לחיות כיהודי שומר מצוות. בהתאם לקח הוא מנסה להראות כיצד המדינה מודרנית יכולה לאפשר את החיים היהודיים המסורתיים ואפילו להיתרם מהם.

במהלך העבודה אבחן תחילה את היחס של שפינוזה לדת ומדינה במאמר תיאולוגי מדיני. בפרק השני נכיר את עמדתו של מנדלסון בירושלים לגבי היחסים בין דת ומדינה. בסיכום אציג את היחסים בין העמדות והאסטרטגיות של שפינוזה ומנדלסון. בעקבות הדיון ביחסים אבדוק את ההשלכות של שתי העמדות ואחשוב בעזרתן על היחסים בין דת למדינה במדינה המודרנית.

דת ומדינה אצל שפינוזה

שפינוזה נולד ב-24 בנובמבר 1632 באמסטרדם למשפחת אנוסים אשר הגיעה לאמסטרדם מפורטוגל. בשנת 1656, כאשר היה בן 24 הוחרם שפינוזה ע"י הקהילה היהודית באמסטרדם, כנראה בגלל דעותיו הרדיקאליות¹. הוא הלך לעולמו ב-1677. לאחר מותו התגלה העיזבון של שפינוזה שכלל את מרבית יצירותיו². למעשה בעודו בחיים יצאו לאור רק שניים מספריו של שפינוזה: הראשון הנו דיון בתורתו של דקרט שאותו פרסם תחת שמו שלו; והשני הוא מאמר תיאולוגי מדיני (בלטינית: Tractatus Theologico-Politicus) שבו אעסוק בעבודה זו ושפורסם תחת שם בדוי ודן בביקורת המקרא ובתורת המדינה.

פרסומה של יצירה בעילום שם סייע ליצירת הרושם כי קיים קול נסתר בטקסט המפחד להיחשף. נדמה כי היצירה מדברת בקול כפול: קול אחד חד משמעי המבקש להשמיע עמדה דתית ופוליטית נועזת, וקול שני שמפחד הכנסייה מבקש להסתיר עמדה זו בעזרת אמצעים רטוריים (אפשר לראות את התייחסויות החיוביות והלא ביקורתיות לנצרות כחלק מאמצעים רטוריים אלו³). לדעתו של ירמיהו יובל, השימוש באמצעים רטוריים אינו נובע אך ורק מפחד הכנסייה, אלא נועד להשפיע על הקורא ולבנות מנגנונים נפשיים ומוסדיים, שישמשו את המדינה בתהליך עיצוב תרבות ההמון (יובל, 1988 עמ' 150).

ניתן להבין את היחס של שפינוזה לדת ולניתוח המקרא בפרט כחלק מהמנגנונים הפסיכולוגיים לעיצוב ההמון. לשלטונות יש אינטרס לשמור את המון העם מפחד ונטול חופש דעה כי כך הם יכולים לעצב אותו כרצונם. לשם כך הם מטפחים את הדת שמובילה את האדם להאמין במה שהשלטון רוצה שהוא יאמין בו. שפינוזה קובע במפורש: **המחזיקים בשלטון (...) בהחלטתם תלוי כל משפט, (...) גם המשפט הדתי.** (מאמר תיאולוגי מדיני, עמ' 199) הדת למעשה גורמת לאדם להאמין שהוא תלוי בגורם חיצוני ולכן אין חשיבות לרצון העצמי שלו. השלטונות משתמשים בפרשנות לכתבי הקודש כדי להראות שעמדותיהם הן רצון האלוהים ובדרך זו הם כופים את דעותיהם על העם שחושב שהוא ממלא את רצון האלוהים.

קריאה ביקורתית זו של פרשנות המקרא מהווה למעשה ביקורת חריפה על הדתות המסורתיות. אבל בניגוד למה שאפשר לחשוב, שפינוזה לא רצה לבטל את הדת להמון העם. שפינוזה חשב שחיוני

¹ סטיבן נדלר דוחה את הטענה כי הפרת המצוות היא שגרמה לחרם ומצביע על כך שהיו רבים בקהילה היהודית שהתירשלו בכללי ההתנהגות האורתודוקסיים וזכו לכל היותר לגינוי ולא זכו לתגובה חריפה כמו חרם (נדלר, 2007 עמ' 128). הסיבה היחידה שנדלר רואה לחרם היא רעיונותיו הפילוסופיים של שפינוזה. (שם, עמ' 129-130).

² התיאור הביוגרפי של שפינוזה מתבסס על ספרו של סטיבן נדלר (נדלר, 2007), שהוא ככול הנראה המחקר המקיף ביותר על חייו של שפינוזה.

³ המאמר מכיל משפטי הערכה לנצרות שנראית לעיתים כחסרה את המחשבה הביקורתית שמאפיינת את שפינוזה. לדוגמה התגשמות האלוהים בבשר כישו סותרת במפורש את הפילוסופיה הפנתאיסטית של שפינוזה שטוענת שאלוהים הוא הטבע עצמו, אבל אין כל התייחסות לסתירה זו. לכן נראה כי טענות אלו כלפי הנצרות הן כלים רטוריים שנועדו כדי להסתתר מההתנגדות הנוצרית וששפינוזה מקווה שהקורא התבוני ידע להבין טענות באופן הנכון והביקורתי.